

K Ö Z L E M É N Y E K

A LEGITIMISTA — SZABAD KIRÁLYVÁLASZTÓ HARC ÉS A „NEMZETI HADSEREG”

(1919—1921)

Speidl Zoltán

A Tanácsköztársaság leverését követően hatalomra került ellenforradalmi rendszer vezetői, Horthy és csoportja számára alapvető fontosságú volt egy olyan hadsereg létrehozása, mely ingadozástól mentesen sorakozik fel a rezsim mögött, gondolkodás nélkül követi a fővezérség parancsait, kritika nélkül teszi magáévá a hatalom birtoklói-nak elképzeléseit, terveit. Így a fővezérség szándékaival szembehe-lyezkedő nézeteknek a hadseregen, de főleg a tisztikaron belül, a dik-tatórikus törekvéseket megtestesítő felső vezetés semmiképp sem ad-hatott teret.

A proletárforradalom után az adott gazdasági és politikai körül-mények között a fehér hadsereg, amely mindössze a belső rendfenn-tartó funkció ellátása szempontjából lehetett számottevő — hiszen a fennálló helyzetben a határokon túli alkalmazásra, a revíziós tervek megvalósítására, vagy egy esetleges külső támadás elhárítására egy-értelműen alkalmatlan volt — feladatát csak akkor láthatta el, ha többé-kevésbé sikerül soraiban az erkölcsi-politikai egységet bizto-sítani.

Ennek a viszonylagos egységnek a megvalósítására azonban meglehe-tősen hosszú idő kellett, mivel a hadsereget, miként a politikai életet is, számos ellentét osztotta meg. Kezdetben a „nagy” közös cél, a Tanácsköztársaság megdöntése bizonyos mértékig háttérbe szorította a magán- és csoportérdekeket, és az ellenforradalmi hadsereg nagyjából egységes egészként kezelhető, a tanács hatalom veresége után azonban viharos gyorsasággal törtek felszínre a tisztikart megosztó nézetkü-lönbségek. Az ellentétes érdekeltségek képviselői a trón betöltése körül vívott küzdelmekben mérték össze erőiket.

*

IV. Károly 1918. november 13-i eckartsai lemondó nyilatkozata¹ az elmúlt évszázadok egyik döntő befolyással rendelkező, Európa, sőt időnként a világ sorsának alakulását meghatározó uralkodó házának gyászjelentése volt. Am a kísértetjárás még csak ekkor kezdődött: a temetés időpontja ugyanis egyúttal a dinasztia új életre keltésén, az Osztrák—Magyar Monarchia feltámasztásán munkálkodó erők színre lépésének kezdetét is jelentette.

Magyarország a Habsburg-ház restaurálásának hívei, a legitimisták (karlisták) és a restauráció ellenzői, a szabad királyválasztók (királyválasztók, antilegitimisták, antikarlisták) közötti harc az ellenforradalmi korszak első éveinek fontos politika-formáló tényezője lett. Súlyát — külpolitikai szempontból — elsősorban a kisantant létrejöttében játszott jelentős szerepe bizonyítja, hiszen az utódállamok szövetségi rendszerének egyik fő összetartó ereje a szovjet- és magyarellenességen kívül a Habsburgok ellenzése volt.² Míg a nagyhatalmak — elsősorban Franciaország — magatartását a Habsburg-kérdésben bizonyos „Janus-arcúság” jellemezte, addig az utódállamok — különösen Csehszlovákia, Jugoszlávia, kisebb mértékben Románia — elutasító állásfoglalása szinte egyértelműnek mondható. Az 1920. augusztus 11-én Belgrádban Jugoszlávia és Csehszlovákia között, valamint 1920. november 12-én Rapallóban Olaszország és Jugoszlávia között megkötött egyezmények,³ amelyekhez Románia csak az első restaurációs kísérlet után csatlakozott, megteremtették az Ausztria és Magyarország elleni közös fellépés alapjait. Kétségtelen, a Habsburgkirályság új életre keltésének lehetősége érzékenyen érintette az utódállamokat, hiszen ez jórészt a dualista monarchia helyreállítására irányuló törekvésekkel lett volna egyenlő, és az is tény, hogy a horthysta Magyarország, az ellenforradalom hatalomra jutásának első percétől kezdve, minden ésszerűséget félre téve hirdette a revíziót.

Csehszlovákia és — kisebb mértékben — Jugoszlávia a királykérdés előtérbe kerülésének első pillanatától kezdve fenyegető magatartást tanúsított. Ez nem csupán az esetleges Habsburg-restauráció következményeitől való félelemből fakadt, hanem részben abból a szükség-szerűségből táplálkozott, hogy az egységesnek nem mondható külpolitikát folytató, egymással is torzsalkodó, még a Magyarországhoz való viszony kérdésében sem minden téren azonos álláspontot elfoglaló utódállamok részére egy szilárd azonossági pontot biztosítson. Ezt maga Beneš így fogalmazta meg: „... a magyar revizionizmustól és a Habsburg-restaurációtól való félelem tartotta úgy ahogy együtt a kisantant szövetséget.”⁴

¹ Szövegét lásd: IV. Károly visszatérési kísérletei. Kiadja az M. kir. Ministerium, Budapest, I. füzet. é. n. 63. o.

² A kérdéssel bővebben foglalkozik *Adám Magda*: Magyarország és a kisantant a harmincas években. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968. 10. és köv. o.

³ A rapallói szerződés pontjai között a Habsburg-kérdés is helyet kapott: „I. a két szerződő kormány kölcsönösen kötelezi magát, hogy örködni fog a szt-germaini és trianoni békeszerződések pontos betartása felett. Különösen pedig közös egyetértéssel alkalmazni fog minden politikai eszközt, mely alkalmas a Habsburg-ház Ausztria és Magyarország trónjára való visszahelyezésének megakadályozására.” (IV. Károly visszatérési kísérletei. I. füzet. 83. o.)

⁴ Idézi *Adám Magda*: I. m. 11. o.

A magyar politikai élet vezető vagy vezetésre aspiráló faktorai az államforma kérdésében szinte teljesen egyetértettek, majd mindnyájan azt vallották, hogy Magyarország államformája csak királyság lehet.

Ennek oka abban rejlett, hogy a királyság, mint a történelmi Magyarország megtettesítője, az irredenta, revizionista eszmék, a birodalmi vágyak éltetője, nagy vonzóerőt gyakorolt a megszállt, majd a békekötés után „megcsonkított” ország vezető rétegeire. A királyság híveinek érvelése kettős fundamentumon nyugodott. Az egyik a „Szent Koronában” testet öltő területi integritás eszméje, a másik pedig a forradalmakkal, a forradalmak köztársaságával való szembenállás volt.

A királyságot támogatóknak az ellenforradalom hatalomra jutása után legitimista-antilegitimista szárnyra történő szakadását a hatalom megragadására, illetve megtartására törekvő csoportok specifikus érdekeinek összeütközése okozta. A királykérdés belpolitikai súlyát tehát az növelte, hogy az ellenforradalom győzelmével előtérbe került, s az állam vezetéséből mind nagyobb részt követelő középrétegeknek, valamint a hatalom hagyományos birtokosainak harcában a királyság kérdése a társadalmi-politikai átrendeződési folyamat kísérőjelenségévé lett, amely módot adott a kormányrúd megragadásáért való marakodás leplezésére.

A középrétegeknek szinte az ismeretlenség homályából felszínre tört és hatalomhoz jutott képviselői szükségszerűen kerültek szembe a privilégiumaikhoz görcsösen ragaszkodó régi vezető garnitúrával. A viszálykodás bizonyos fokú elvi-ideológiai jellege mögött jobban megbújhatott a nyers valóság, a kormánykerék körüli tülekedés. Ha az ellentétes nézetek mögött álló társadalmi bázist meglehetősen általánosítva vizsgáljuk, az alábbi megállapításra juthatunk: a legitimistákhoz a nagybirtokos arisztokrácia túlnyomó többsége, a katolikus klérus, a katonatisztek egy része, a katolikus kispolgárság és a burzsoázia jelentős csoportjai tartoztak. A nagybirtokosságra a monarchia széthullása érzékeny csapást mért, hiszen az elcsatolt országrészekben jelentős birtokokat vesztek és Ausztria, mint a magyar mezőgazdaság egyik legbiztosabb piaca, legalábbis egy időre, nagyrészt elveszett. A katolikus klérus pedig mindig is a Habsburg-ház egyik leglojálisabb támasza volt. A legitimisták a különféle keresztény pártokban, elsősorban a KNEP-ben (Keresztény Nemzeti Egység Pártja) tömörültek.

A szabad királyválasztók csoportját Gömbösék, a különféle titkos és nem titkos szélsőjobboldali szervezetek — az Ex (Etelközi Szövetség), a MOVE (Magyar Országos Véderő Egylet), az ÉME (Ébredő Magyarok Egyesülete) —, a különítmények többsége és jelentős párterőként a kisgazdák alkották. A kisgazdáknak a szélsőségesen terrorisztikus eszközöket alkalmazó szabad királyválasztó jobboldalhoz való csatlakozását az teszi érthetővé, hogy egyrészt alapvető érdekeik (a latifundiumok felszámolása, a földosztás — bármily megalkuvó is volt álláspontjuk ebben a kérdésben) szembeállították őket a legitimisták táborában tömörült egyházi és világi nagybirtokosokkal, másrészt politikai tradícióik is a Habsburg-ellenesség felé hajtották őket.

Az ellentétes csoportok a Tanácsköztársaság idején még együtt haladtak, hiszen az első magyar proletárdiktatúra megdöntése mindkét későbbi csoportnak egyaránt fő célkitűzése volt. A trónkérdés körül kibontakozó harc csírái ugyan már ekkor is megvoltak, de kirobbanásához a kedvező feltételeket az ellenforradalom győzelme teremtette meg.

Az igazi kérdés tehát nem az volt, hogy Magyarország államformája királyság, avagy köztársaság legyen-e; a szembenálló felek ugyanis kivétel nélkül a monarchikus államforma hívei voltak, hanem az, hogy a trón betöltését milyen módon szabályozzák: Magyarország a Habsburgokkal (IV. Károllyal, vagy egyeneságú leszármazottaival), vagy nélkülük legyen-e királyság. A Habsburg-család egyéb tagjainak (József főherceg, Albrecht főherceg stb.) trónaspirációit támogatók természetesen szembekerültek a legitimistákkal.⁵ Az elsődleges kérdés — a hatalom kérdése — tehát egy látszólag kevésbé fontos problémának, a trón betöltése kérdésének fátylába burkolva azt a képzetet keltette, mintha az egymással hadakozó csoportok összecsapására csupán másodlagos ellentétek miatt került volna sor.

Az uralkodó körök politikai életét és a hadsereg tisztikarát is megosztó ellentétes érdekeltségek tehát a legitimista—királyválasztó harcban polarizálódtak. A legitimista—antilegitimista politikai küzdelmek mögött egyéb ellentétek is meghúzódtak, főként a szegedi és nyugat-magyarországi; a volt honvéd és volt közös hadseregbeli; a Vörös Hadseregben szolgálatot teljesítő és az egyértelműen az ellenforradalomhoz csatlakozó tisztek közötti különböző előjelű érdekeltségek. A volt honvédek — a monarchia mostohagyermekai — inkább az antilegitimisták, a volt k. u. k. tisztek pedig főleg a legitimisták táborához csatlakoztak. A szegediek elsősorban Horthy köré tömörültek, míg a nyugat-magyarországiak IV. Károly trónaspirációit támogatták. Bizonyos fokig megosztó erőként hatott a protestáns—katolikus különbség is. A protestánsok általában Károly-ellenesek voltak, míg a katolikusok többsége a „felkapaszkodott” protestáns Horthy személyét fogadta ellenérzésekkel. Természetesen a fent elmondottakat nem lehet abszolutizálni, hiszen az egyes csoportok között számos érintkezési pont volt.

*

Az Osztrák—Magyar Monarchia megszűnésével kialakult új helyzet súlyos probléma elé állította — a társadalom egyéb rétegei mellett — a tisztikar jelentős részét is. Az új hadsereg (1750 tiszt és 35 ezer főnyi legénység) maximált létszáma ugyanis csak a világháború által fel-

⁵ A szélsőségesen legitimista (Friedrich, Lehár stb.) és szélsőségesen királyválasztó (Prónay, Gömbös és a kiscgazdák egy jelentős része) csoportok között a közbülső álláspontot, az ún. mérsékelt, elvi legitimista nézetet vallók foglalták el. Míg Friedrich és hívei azonnali, minden eszközzel megvalósítandó puccs mellett törtek lándzsát, addig a mérsékelt legitimisták (Apponyi, Gratz, Andrassy, Lingauer stb.) megelégedtek volna IV. Károly uralkodói jogainak *majdani* érvényesítésével. Ezek álláspontja közeledett a mérsékelt királyválasztók egy részének ahhoz a nézetéhez, amely a trón királyválasztás útján történő esetleges betöltésekor nem zárkózott volna el IV. Károly — ebben az esetben mint „nemzeti király” — megválasztása elől sem. Ezek legfőbb feltétele az volt, hogy a régi Osztrák—Magyar Monarchia helyreállítása nem kerülhet szóba, tehát IV. Károly csak a magyar trónt foglalhatja el.

duzzasztott tisztikar elenyésző hányadának biztosíthatott további életlehetőségeket. A pénzügyőrség, a csendőrség, a rendőrség stb. kötelekében való bújtatás is csak egy kis töredékre terjedhetett ki. A civil életben való elhelyezkedést, egzisztenciájuk további biztosítását a tisztek többségének a polgári pályákra való alkalmatlansága és az ugyancsak kenyérre váró menekültek tömegei gátolták. Magyarországon 1919. november végén a hat katonai körletparancsnokság, a karhatalmi és csendőrtartalék alakulatok élelmezési állományába 6576 tiszt tartozott. E kimutatásban a központi szervek tiszt állománya nincs feltüntetve. Az egyetemi karhatalmi zászlóaljok tiszt állományát is tartalmazó, 1919. december 5-i összesítés szerint — ebből a központi szervek létszáma szintén hiányzik — a 14 598 tiszt teljesített szolgálatot.⁶

A tisztikaron belül a további érvényesülésért folytatott harcot élte az a vitathatatlan tény, hogy az új hadsereg vezetéséből a nagyobbik részt a Szegeden Horthy köré tömörült ellenforradalmárok kapták. Ennek következményeként az ország egyéb részein, illetve Ausztriában szervezkedő ellenforradalmi katonatisztek közötti ellentétek hamar kiéleződtek. A Horthy és Prónay nevével összeforrott, többségében antikarlista szegedi, valamint a bécsi és nyugat-magyarországi, Lehár vezette Habsburg-hű csoport egyenetlenségeire utalt a legitimista Sigray Antalnak 1919. december 15-én elmondott beszéde, melyben az ellenforradalom hatalomra jutásáért a nagyobb elismerést — Szegeddel szemben — a dunántúliaknak és br. Lehár Antalnak adta. Miként beszédében mondotta, ő (ti. Sigray) már a Tanácsköztársaság idején kifejtette, „... hogy a bolsevizmus letörése, a polgári rend helyreállítása és az ország újjáépítése csakis Nyugat-Magyarországról indulhat ki”. Majd így folytatta: „Amidőn később a szegedi ellenkormány létrejött és sokan azon a véleményen voltak, hogy minden erőt Szegeden kell összpontosítani és a dunántúli akció tervét el kell ejteni, én ezzel szemben határozottan állást foglaltam... hogy a Dunántúl és Szombathely lesz olyan fontos bázis, mint Szeged.” Véleménye szerint — és ez mondhatni sértés számba ment a szegediek szemében — csak Nyugat-Magyarországon sikerült ütőképes csapatokat felállítani, „... így Nyugat-Magyarország adta majdnem kizárólag azon csapatokat, amelyekkel és néhány kitűnő szeged—siófoki tiszt századdal és önkéntes alakulattal a fővezérlet november 16-án Budapestre bevonult.” A dunántúli alakulatok nélkül „... a nemzeti hadsereg — dicső

⁶ Hadtörténelmi Levéltár. (továbbiakban HL.) VKF. 1919. 2225—3093. 2. d. Létszámjelentés 1919. november 30., december 5. — Ez a megállapítás nem csupán Magyarországra érvényes. Ezt igazolja egy. Ausztria 1919. őszi állapotát bemutató jelentés, amely többek között leszögezi: „Tekintettel arra, hogy egyrészt a békeszerződés az osztrák hadseregnek csak 1500 tisztet engedélyez (a jelenlegi kb. 15 000 tényleges tiszttel szemben) és a polgári pályán talán csak 3500 tiszt tud elhelyezkedni, másrészt a tisztek fizetésükből alig tudnak megélni, az osztrák tisztek hangulata igen nyomott.” (HL. HM. eln. 1919. 5/b. 930/28—1212/55, 100 1/26.) Az osztrák és magyar tisztikar helyzete tehát hasonló volt s ezért a következmények is azonosak: a tisztikar Ausztriában éppúgy a politika területére való benyomulással kereste a megoldást, mint a magyar tisztikar; a trónkérdés körül kibontakozó harc is ikertestvére volt a magyarországinak. Egyebek mellett ennek tudható be, hogy szoros kapcsolatok alakultak ki a legitimista osztrák, magyar, sőt a bajor tiszt csoportok között. Ausztriában legfeljebb az tette bonyolultabbá a helyzetet, hogy a királyság hívei ott a szociáldemokrata kormányzatban és a baloldali, köztársasági párti tömegekben erős ellenfélre letek.

vezérének, Horthy Miklósnak parancsnoksága alatt — csak hetekkel később vonulhatott volna be Budapestre.”⁷ A Sigray által exponált ellentéteket tette plasztikusabbá a szombathelyi legitimista képviselő és lapszerkesztő, Lingauer Albin felszólalása: „Látom és hónapok óta hallom emlegetni az erők egyesítésének kérdését. Rendkívül tetszetős dolog ez, szívvel-lélekkel támogatnók, de kezdettől fogva egy sajátos tünet kapcsolódott ehhez... én úgy veszem észre, hogy itt csak egyféle erőket egyesítettek; a szegedi erőket... Tagadhatatlan, hogy itt egy szegedi monománia lett a politikában úrrá, mindenki, aki nem szegedi és a politikában valamely szerephez közel mer szagolni, az a legrövidebb időn belül orron üttetik úgy, hogy az egységhez csatlakozni túlságosan nagy kedve szubjektív okokból nincs.”⁸ A szegediek Habsburg-ellenességére utal egy volt Prónay-tiszt kijelentése, mely szerint a Prónay-zászlóaljnál „kifejezetten zsidó- és Habsburg-ellenes szellem uralkodott. A zászlóalj legénysége, nemkülönben tisztikara ilyen nevelést kapott.”⁹

Tovább bonyolította és még sokrétűbbé tette a küzdelmet a nézetkülönbségek felekezeti jellege, a katolikus—protestáns szembenállás, amelytől a hadsereg sem maradt mentes. Erre utalt Zadravecznek, a szegediek tábori papjának kissé elragadtatott hangú, de való mozzanatok tartalmazó megjegyzése: „Két szempontból vették szemügyre a tiszteket, s irgalmatlanul elüldözték őket, ha a két szempont valamelyike ellen vétettek. A Nagy Pál-féle nagy üldözés a kiráypárti szellemet (első szempont) fojtogatta tűzzel-vassal. Százával irtották ki kiméretlenül a hadseregből a királyhűeket. Ezt követte a katolikus szellem elfojtása (második szempont). Ugyanis a katolikusokat csak másodrendű hazafiaknak tekintették, akik nem jó katonák, pláne nem jók a vezető helyre, mert előítéletek kormányozzák lelküket.”¹⁰

Amikor a nemzetközi elismertetés érdekében a konszolidációért harcoló kormányzat megkezdte a számára 1920—21-től immár terhesé váló különítmények félretételét, az „eltanácsoltak” — itt elsősorban az akkor még „bősz” királyválasztó Prónayra kell gondolnunk — e politikát a legitimisták növekvő befolyásának tulajdonították. Erről vall Prónay dühtől, sértettségtől és féltékenységtől inspirált, a legfőbb katonai vezetésnek és általában ellenfeleinek címzett megjegyzése, mely szerint „...tömegesen kerültek felszínre olyanok, akik ugyan az ellenforradalmi munkában sem nem exponálták, de meg sem erőltették magukat, koruknál és vagyonuknál fogva azonban elfoglalták úgy a hivatalokban, mint a csapatoknál a vezető helyeket. Ezek természetesen létük érdekében karlistáknak vallották magukat...”¹¹ Ugyancsak Prónay írta az ellenlábás Ostenburg-zászlóaljáról: „Ostenburg zászlóaljának tisztikarát inkább a régi k. u. k., illetve osztrák

⁷ Országos Levéltár (továbbiakban OL.). K. 429. I. Kozma Miklós iratai. Katonai vonatkozású adatgyűjtemény. 11. cs. 1919—1926. 10—12. fol.

⁸ Nemzetgyűlési Napló (továbbiakban N. N.), 1921. december 16.

⁹ Prónay—Ranzenberger-per. 1931. november 26. *Falböck Zoltán* százados vallomása. Fővárosi Levéltár. Budapesti Királyi Büntető Törvényszék. Büntetőperes iratok. 1928. 629. 7735/B. jegyzőkönyv.

¹⁰ *Páter Zadravecz* titkos naplója. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1967. 123. o.

¹¹ Az MSZMP Párttörténeti Intézetének Archívuma. *Prónay Pál* naplója I. 316. o.

szellem uralta. Nála sok menekült erdélyi szász és más németajkú is, akik rosszul tudnak magyarul, szolgáltak.”¹² (Ebben a rövid idézetben Prónay sem a magyar nyelv tökéletes ismeretéről tesz tanúságot.) Prónay gyűlöletének legfőbb oka az volt, hogy a rendszer — tekintet nélkül Prónaynak a királykérdésben elfoglalt álláspontjára, „új aulikuságára” (hiszen Horthynak is megvoltak a maga udvarhú emberei) — tisztakezűnek, szalonképesnek nem mondható, de főleg a kül- és belpolitikai helyzet szempontjából időszerűtlenné vált tevékenysége miatt őt is fokozatosan megfosztotta kiváltságos helyzetétől.

Prónay meglehetősen igazságtalanul nyilatkozott konkurrensairól, főleg Ostenburgról, amikor az ellenforradalomban való lagymatag részvétellel vádolta őket. (Gondoljunk a Somogyi-Bacsó gyilkosságra, mely az Ostenburg-alakulat nevéhez fűződik.) Mindennek talán annyi a valóságértéke, hogy a későbbi legitimista különítményesek mintha néhány marék babérral kevesebbet arattak volna, mint Prónay, Héjjas, illetve az alvezéri szerepet betöltő Francia Kis Mihály. Ehhez közbevetett gondolatként csak annyit, hogy a legitimista politikusok — Beniczky, Lingauer, Apponyi, Andrassy stb. — noha tudták, hogy a fehérterrorra szükség van, politikai megfontolásokból, pozícióféltésből és a politikai „stílus” különbözőségeiből adódóan általában elítélték, támadták a fehér terror embertelen módszereit. (Ezek a politikusok csupán taktikai okokból helyezkedtek ilyen álláspontra. Ezt bizonyítja, hogy a terror kérdése volt az a pont, ahol politikai ellenfeleikkel, az antikarlista kiscgazdákkal összetalálkoztak.)

Az a régi monarchista tiszti csoport azonban, amelyről Prónay írt, egyre nagyobb mértékben szorult ki a hadsereg vezetéséből. Az anti-legitimista katonai és politikai körök támadásai ugyanis ezek pozícióit ingatták meg elsősorban.

A katonatisztek legitimista és antikarlista csoportjának félelme — az egzisztencia nélkül maradás — azonos talajból táplálkozott, csupán a kivezető út mikéntjében volt közöttük eltérés. Míg a legitimisták a restaurációtól várták sorsuk jóra fordulását (álmuik a régi közös hadsereg életre keltése volt), addig a különítményes királyválasztók, nélkülözhetetlenségüket bizonyítandó, a nyílt terror további fenntartására törekedve újabb és újabb működési területeket kerestek, és a rendszer mikéntjéből fakadóan egy ideig találtak is. A „mórok” megkísérelték a távozás időpontját valameddig még kitolni.

A tisztikar egzisztenciális válságáról és annak következményeiről mondottakat igazolja Rupert Rezsőnek 1921. november 4-én, a második restaurációs kísérlet után a parlamentben elhangzott felszólalása is, amelyben többek között megállapítja: „Abban, hogy itt egyes katonai különítmények, valóságos junták uralkodtak, nagy része volt a nyomornak; nagy része volt annak, hogy a hivatásos katonatisztek egy jó része kenyér nélkül maradván, féltette jövőjét, hogy a kormány nem tudott velük boldogulni.” (Tegyük hozzá, hogy egy ideig nem is akart boldogulni — S. Z.) „Mondom, láttunk itt ilyen fegyveres csoporto-

¹² Uo. 269. o.

kat, melyeknél nem a haza megmentése, a haza védelme, hanem egyszerűen a kenyérkérdés volt az irányadó.”¹³ Rupert — antikarlista, kiszgazda-álláspontjának megfelelően és a második fegyveres királypuccs hatása alatt — példaképp a legitimista Ostenburgot említette, de ez a megállapítás általában a különítményesekre, és így a királyválasztókra is érvényes volt. Javaslatot tett, hogy a hivatásos katonák kapják meg illetményeiket, mert akkor „nem lesz okuk arra, hogy kenyérkereseti forrásként ilyen vállalkozásokban részt vegyenek.”¹⁴ Rupert javaslata egyéb okok mellett már azért sem lehetett a megoldás forrása, mert a különítményesek tisztikarának jelentős része olyan tartalékos tisztekből állott, akik vagy nem tudtak, vagy nem akartak civil foglalkozásukhoz visszatérni.¹⁵

A katonai csoportok állásfoglalását tehát az egzisztenciális okok döntően befolyásolták. Az egyik legjobb példát erre Prónay pálfordulása szolgáltatja, azé a Prónayé, aki minden jel szerint harcos antikarlistából legitimista, de mindenképpen karlista szimpatizáns lett. Ennek oka a Bethlen-kormányzatnak a különítmények felszámolására — így a leghírhedtebb Prónay-alakulat megszüntetésére is — 1921 nyarán és őszén tett sikerrel végződő kísérlete volt. Nem elhanyagolható szempont azonban gr. Pálffy-Daun Aimée-vel ekkoriban kötött házassága sem. A grófnő ugyanis Zita királyné udvarhölgye volt, és miként erről Prónay is megemlékezik, a grófnő megpróbálta Prónayt a legitimistákhoz való csatlakozásra bírni.¹⁶

¹³ N. N. 1921. november 4.

¹⁴ Uo. — Kádár Gyula volt vezérkari ezredes így jellemezte — tegyük hozzá igen jól, lényeglátóan — a tiszti századok, a későbbi különítmények személyi állományát: „... már az eredetileg Szegeden levő nagyszámú tiszti sem kaphatott tiszti beosztást csapatnál, a tisztek száma pedig folytonosan nőtt, mert a Tanácsköztársaság magyarországi részéből nagyon sokan szöktek át. Ezekből tiszti századokat alakítottak — a későbbi különítményesek tragikus csúrhéját.

A világháború alatt a tiszti vagy tiszti jellegű (zászlós, hadapród) rendfokozatok elérése sokkal könnyebben ment, mint az 1914 előtti években. A főként fiatalabb tisztekben való hiányt a katonaiskolák pótolni nem tudták, így rövidített kiképzési idő után neveztek ki a hallgatókat... és nagymértékben enyhítették a tartalékos tiszti rendfokozatok eléréséhez szükséges követelményeket. Ahelyett azonban, hogy kitűnő szakismeretekkel rendelkező... altiszteket és legénységet vettek volna igénybe, mereven ragaszkodtak a középiskolai végzettséghez, de már az érettségi meglétét sem kívánták meg, elég volt 6 középiskola és egy úgynevezett intelligencia-vizsga is ahhoz, hogy valaki önkéntes, majd... tart. tiszti lehessen. Ezek az éretlen fiatalemberek 17–18 éves korukban frontot jártak, belesodrótak a háborús időkkel velejáró könnyelműbb életbe... minden mélyebb erkölcsi alap nélkül, felszínes vagy semmi műveltséggel, a tiszti hivatás követelményeinek még ismeretét is nélkülözve, a helytelen és káros úrhatnám külsőségeket azonban azonnal átvéve a legsemmirevalóbb elemek voltak a hadseregnek, nem volt ezeknek semmiféle meggyőződése, sem fehérr, sem vörös — egyszerűen mai szóval élve huligánok voltak. Ilyenek tömegével kerültek a tiszti századokba, de nemcsak ezek, hanem nagyon sok szélhámos, kalandor, munkakerülő... A tiszti századokba válogatás nélkül, felületes egymás igazolásával jutottak be.” (HL. Kéziratok és tanulmányok gyűjteménye. *Kádár Gyula* visszaemlékezése 1918–1944. 1961. 28. 18–19. o.)

¹⁵ Az Ostenburg-zászlóalj 142 tiszteiből 76, tehát több mint 53% volt tartalékos. Ugyancsak az Ostenburg-zászlóaljat vizsgálva kitűnik, hogy a 142 tiszteiből 56-nak volt állandó lakóhelye az ország megszállt területein. Nyilvánvaló, hogy ezek számára végképp nem maradt más megoldás, mint a katonáskodás, hiszen vagyonuk (ha volt) és civil hivatásuk gyakorlása állandó lakóhelyükhöz kötötte volna őket. (HL. 1921–8. Ostenburg-zászlóalj. Tiszti névsor.)

¹⁶ Prónay ugyan tagadta, hogy felesége kísérlete sikerrel járt volna, ismerve azonban Prónaynak a nőkhöz s így feleségéhez való vonzalmát, tagadó kijelentését némi kétkedéssel kell fogadnunk. Prónay a következőket írta naplójába ezzel kapcsolatban: „Egyben felvilágosítottam a grófnőt, ne gondolja aztat (sic!) rólam, hogy ha hivatalosan a többség a Kormányzóval egyetemben vissza akarják trónjára a királyt helyezni, hogy én ez ellen cselekedni fogok, mert ez távol áll tőlem.” (*Prónay Pál* naplója I. 376. o.) — Taby Árpád szerint a második királypuccs előtt jelenlétében, a „gr. Erdődy kastélyban Prónay azt a kijelentést tette, hogy arra a meggyőződésre jutott, miszerint most már nem lehet más király Magyarországon, csak Károlyy...” (Prónay—Ranzenberger-per. 1930. november 15. *Taby Árpád* vallomása.)

A burgenlandi kérdés kissé elodázta a végleges megoldást. de a második királypuccs után a menesztés lett a sorsa minden olyan különményes vezérnek és tisztnek, legitimistának és antikarlistának egyaránt, aki képtelen volt belátni, hogy az új körülmények — Magyarország nemzetközi elismertetésének követelményei — a hatalom gyakorlásának finomabb formáit írják elő. Ezek útja (kivételek természetesen akadtak) hosszú időre a süllyesztőbe vezetett, és csak a szélsőjobboldali tendenciák erősödése, az ország fasizálódása, Gömbös és Szálasi uralma idején kerültek ismét rövidebb-hosszabb időre a rivaldafénybe.

Bár az első helyet egzisztenciális érdekek foglalták el, bizonyos főkig családi hagyományok, eszmei alapok is befolyásolták, hogy ki-ki a lehetséges utak közül melyiket választja problémái megoldására. Az antilegitimistáknál ez a 48-asság torz, szociális és nemzeti demagógiával keveredett továbbélésében jelentkezett. Habsburg-ellenességük részben családi örökségként is kezelhető. Bizonyítékként hadd álljon itt néhány név. Prónay Pál apját, Prónay Istvánt, a szabadságharcban betöltött szerepéért halálra ítélték, a Görgey-család 48-as hagyományai pedig önmagukért beszélnek. (Ebből a szempontból természetesen nem eshet latba a híres előd, Görgei Arthur történelmi megítélése.) Kozma Miklós nagyapja Madarász László munkatársa, Toókos Gyula nagyapja pedig nemzetőr kapitány volt. Marton Béla dédapja, Kossuth rokonaként, a világosi katasztrófa után a szabadságharc vezérének fiait bújtatta. Kétségtelen azonban, hogy az utódokat elsősorban vérségi és nem eszmei rokonság kötötte a kiváló elődökhöz.

A másik oldalon — a legitimistáknál — a 67-es alap, a néppárti hagyományok, a magyar vezetési dualizmus gondolata volt a megváltáshoz vezérlő betlehemi csillag.¹⁷

A királykérdés látszólagos politikán felül helyezése, a „nemzeti hadsereg” életéből való kikapcsolásának — tehát az egység megóvásának — célját szolgálták azok a felső utasítások, parancsok, amelyek megtiltották a hadsereg tagjainak, elsősorban tisztikarának a politikálást, így a királykérdésben való állásfoglalást.

Ez azonban csak szerény óhaj lehetett, ami a tisztikar már vázolt helyzetéből eredően nem volt megvalósítható. A hadsereg tagjai nem-

¹⁷ Azt, hogy a tisztikar elveinek, magatartásának, a honvéd—k. u. k. ellentétnek gyökerei mennyire a dualizmus korába nyúltak vissza, jól motíválja Kádár Gyula visszaemlékezésének alábbi részlete: „A magyar tisztikar — érteve alatta a magyar származásúakat — egyrészt a k. u. k. hadsereg részénél, másrészt a m. kir. honvédségnél szolgált. A k. u. k. hadsereg magyar tisztjei ismét két csoportra oszthatók. Voltak, akik teljesen felolvadtak a k. u. k. szellemben, és a magyar mivoltukat — elsősorban jobb érvényesülésük érdekében — szinte teljesen feladva az összmonarchia szolgálatába állították személyüket, sokszor még anyanyelvüket is megtagadva. Ezzel az aránylag kis, inkább csak az idősebb generációhoz tartozó réteggel szemben állott azonban a másik nagyobb létszámú rész, amelyik már magyarságának tudatára ébredve, korántsem volt közömbös a nagy parlament vitákkal szemben, ahol magyar vezényszót, önálló magyar hadsereget, magyar zászlót stb. követeltek a magyarság számára. Le nem tagadhatóan lépten-nyomon érezte magyarsága miatti mellőzését, ami csak erősítette benne nemzeti hovatartozandóságának öntudatát. Voltak olyan k. u. k. ezredek, amelyeknél — tisztikaruk túlnyomóan magyar származású lévén — a parancsnokok nem voltak képesek a k. u. k. összmonarchia szellemét életre hívni. Különösen a lovasságnál és az alföldi magyar ezredekénél. A m. kir. honvédség soraiban magyar szempontból lényegesen jobb volt a helyzet. A honvéd már eleve szembekerült a k. u. k.-val, mert az utóbbiak őt nem tartották igazi katonának... általában magán viselte a megbízhatatlanság bélyegét, amire a legfelsőbb vezetés mindig sandán tekintett, tisztjeit magasabb pozíciókba nem szívesen engedte.” (Kádár: I. m. 4—5. o.)

csak politizáltak, hanem mind a legitimista, mind a szabad királyválasztó szervezkedések aktív részesei voltak.

A legitimisták és királyválasztók közötti ellentétek korai felszínre kerülését jól dokumentálja az az 1919. október 27-én kelt és Horthy fővezér által szignált hadparancs, amelyben a következőket olvashatjuk: „Több oldalról beérkező jelentésekből kitűnik, hogy a királyság eszméje már nagyban foglalkoztatja a legszélesebb néprétegeket. Már kérdések is intézettek a fővezérséghez az egyes alárendelt kötelekek által, hogy milyen álláspontra helyezkedjenek. A királyság kérdésének eldöntését természetesen csak a nemzet egészében foganatosíthatja, bizonyára híven ezeréves hagyatékához, a személyeskedés annál inkább is tárgyaltanabb és veszedelmesebb, mivel a béke nincs megkötve, az ország még nem konszolidálódott eléggé, s így egy idő előtt felvetett személykérdés nemcsak az antanttal szemben nehezíti meg helyzetünket, hanem a nemzetet is még inkább szétszakítaná. Hozzá jön, hogy nyugodt jövőnk megköveteli egyrészt a legitimitást szigorúan törvényes úton megoldani, másrészt egy olyan hivatottnak a szent koronát felajánlani, aki magyar hazánknek egyszerűen legerősebb támasza is lesz. A nemzeti hadsereg, mint minden politikától mentes támasza a magyarságnak, a kérdés eldöntésénél tehát csak arra lehet és lesz hivatva, hogy egy ilyen törvényhozás szentségét bárki ellen megvédelmezze. Óvakodjon tehát a nemzeti hadsereg minden egyes tagja attól, hogy egy az egész jövőnkre kiható kérdésben a magyar katona hivatásának és kötelességének határát túllépje, óvakodjon azon szent tudatban, hogy minden túllépés előre nem látható veszedelmeket és károkat zúdíthat hazájára. Különben biztos vagyok abban, hogy a nemzeti gyűlésnek ebbeli befolyásolatlan határozatát éppoly erősen fogja támogatni, s ha kell keresztülhajtani, mint annak előtte törvénytelen puccsokat vagy lázításokat meggátolni.”¹⁸

Horthy hadparancsában — bár a „majdan összeülő” nemzetgyűlés határozatának tiszteletben tartását ígérte — félreérthetetlenül szögezte le a fővezérség álláspontját, amely a nemzet érdekeire hivatkozva, a bíró szerepét magának tartotta fenn, s nem kötelezte el magát — legalábbis nyíltan nem — sem a legitimizmus, sem a királyválasztás mellett. 1919 őszén, amikor a hadsereg politikai hatalma a legnagyobb volt, „természetes”-nek tűnt, hogy egyetlen kérdésben, így a trónkérdésben sem történhet nagyobb horderejű döntés a hadsereg (a fővezérség), tehát Horthy és közvetlen környezetének áldása nélkül. Az volt a céljuk, hogy a fővezérség elképzeléseit ráoktrojálják az egész hadsereg, sőt az egész országra, és egyedül érvényes, egységes álláspontként tüntessék fel.

A hadparancsban megfogalmazást nyert a királykérdés látszólagos politika fölé emelése, a pártérdekektől való függetlenítése és az elképzelt megoldási formának mindenre egyaránt érvényes, közös célként való feltüntetése.

¹⁸ HL. Szegedi vadászszázlój. 1919. június—december. Kt. 1—259. 4. dob.; HL. VKF. 1919. 7. sz. irat.

A hadparancs és az egyéb rendelkezések azonban gyengének bizonyultak. Erre utal a kaposvári körletparancsnokság 1920. május 8-án kelt jelentése, mely a következőkben tér ki e problémára: „A királyság kérdése a tisztikart újabban igen erősen foglalkoztatja, a kérdés feszegetői eddig még ismeretlenek. Fő oka egyrészt az is, hogy Zadravecz István táb. püspök és Gömbös Gyula vkt. szds., a MOVE elnök országos körútjaikon, illetve a MOVE szervezet útján a Királyság kérdésében olyan álláspontot foglalnak el és propagálnak, mely nem áll teljesen összhangban a Honvédelmi Minister Úr ezirányban kiadott rendeleteivel. Arra való tekintettel, hogy a Király személyét illető állásfoglalás nemcsak időszerűtlen, hanem a tisztikar egységére nézve egyenesen bomlasztó, szükséges és kívánatos volna az, hogy a Honvédelmi Minister Úr rendeleteiben nyomatékosan kifejezett elvi állásponttal a két vezető férfiúnak ezirányban kifejtett működése összhangba hozassék.”¹⁹ A rendelet, amelyre a jelentés hivatkozik, 1920. május 6-án látott napvilágot és a „Tényleges állományba tartozó egyének politikától való eltiltása” címet kapta. Ez az alábbiakat tartalmazza: „Noha a fegyveres erő állományába tartozó egyének szigorú kötelességévé tétetett, magukat mindennemű politikai ténykedéstől távoltartani, mégis a beérkező jelentések arról adnak számot, hogy a hadsereg tagjai — főleg a tisztek — még mindig foglalkoznak különösen a jövő államfő személyének kérdésével.

A tényleges állományba tartozó egyének (ideértve a karhatalmi alakulatba tartozókat is) részére szigorúan eltiltom:

1. Bármely titkos, vagy nyilvános politikai egyesület tagjává lenni, vagy ilyen egyesületben tagként megmaradni.

Tájékoztatásul közlöm, hogy az Ébredő Magyarok Egyesülete, Antiszemita Liga, Antiszemita Párt, Magyar Nemzeti Liga, Magyar Királyság Pártja, Magyar Nemzeti Királyság Pártja is politikai egyesületnek tekintendők.

2. Bármely politikai agitáció kifejtését.

A nemzeti és keresztény eszme hangsúlyozása, az irredenta szítása nem politikai agitáció.

Nagysúlyú politikai agitáció azonban a jövő államfő személyére vonatkozó mindennemű befolyásolás, vagy propaganda, annál is inkább, mert Magyarországnak a Kormányzó Úr Ő főméltósága személyében államfeje már van, és Ő főméltósága vezetése alatt kell azt a Magyarországot megteremtünk, mely Szent István koronája jövő örökösének megfelel. Akkor lesz a király személyének kérdése aktuális.

3. ... A jövő államfő személyére vonatkozó bármely discutiótól

¹⁹ HL. HM. eln/c. 1920. 1. tétel. 62814—100071. 771. cs. 868. f. Kaposvári körletparancsnokság jelentése. 375/véd. oszt.; lásd még: HL. Szegedi vadászszázalóalj 1920. sz. n. 696. f.; Baky László fhdgy. jelentése 1920. szeptember 26. Kaposvár, 6. dob.; HL. VKF. 1920. 21. dob. „T” helyzetjelentés. — A jelentés szerint a tisztek társaságban egyre gyakrabban foglalnak állást politikai kérdésekben. Az ilyen jelenségeket célszerű lenne szigorúan megtiltani és büntetni.

katona állományú egyének még társaságban is okvetlenül tartózkodjanak.”²⁰

A parancsból világosan kiderül, hogy minden személyi kérdés, kivéve Horthy államfőségének igenlését, tabu volt és politikának minősült. Politizálni azonban végül is lehetett, hiszen a „nemzeti és keresztény eszme hangsúlyozása, az irredenta szítása” — habár nem minősítették politikai tevékenységnek — végeredményben az volt. Az állásfoglalások irányát a legfelsőbb vezetés a lehető legszűkebb határok közé igyekezett szorítani. Nem véletlen, hogy ilyen rendelet napvilágot látott, mert a már idézett kaposváriin kívül mind több jelentés adott számot a tisztikar politizálásáról.²¹ Ennél is fontosabbak voltak azok a hírek, amelyek szerint a tisztek egy része — a legitimista politikusokkal egyetértésben — Horthy személyét is kritikával illették. Az idézett rendelet 3. pontjának megfogalmazását jórészt e hírek ihlették. Horthy bírálata pedig, ha csak nem baloldalról, köztársasági állásponttól történt, szinte egyenlővé lett a legitimista álláspont elfogadásával.

Az Ostenburg-zászlóalj közismerten legitimista volt, de még a királyválasztóként elkönyvelt Prónay-zászlóalj sem maradt mentes karlista beütésektől. Ezt bizonyítják Fáber Rudolf volt Prónay-tisztnek és Ranzenberger Győzőnek a Prónay—Ranzenberger-perben elhangzott vallomásai. Salm Hermann és Szentmiklóssy főhadnagynak leszereléséről egybehangzóan azt nyilatkozták, hogy — Ranzenberger szavait idézve — „Szeged óta tudtuk mindkettőről, hogy legitimisták... Tudomásunkra jutott, hogy e két tiszt a (Bicskén állomásozó — S. Z.) lovas félszázad legénysége között karlista propagandát fejt ki.” Megállapították: „... a lovas félszázad legénységének zsoldkönyvébe Károly képe és 100 Korona volt mellékelve.”²²

A trianoni békeszerződés által véglegesen megszabott katonai keretek ismerete, a tisztikar kiút-keresése, a nagy részük számára bizonytalan jövő előli menekülés egyre intenzívebb politizálás felé hajtotta a tiszteket.

A legitimista eszme terjedése, a tisztikarnak a királykérdésben való egyre nyíltabb állásfoglalásai sugalmazták Sréter István honvédelmi miniszternek e kérdéssel kapcsolatos rendeletét, amely 1920. szeptember 15-én jelent meg. „Szükségesnek tartom — olvashatjuk a rendeletben —, hogy a nemzeti hadsereget, különösen annak tisztikarát egyszer s mindenkorra a királykérdést illetően felvilágosítsam és az egyedül helyes felfogást végérvényesen leszögezzem.” Az 1920. évi I.

²⁰ HL. HM. 1920. eln/c. 1. tétel. 508—624. 770. cs.

²¹ Lásd a 19. jegyzetet. — 1920 augusztusában a HM kénytelen volt a körletparancsnokságokat figyelmeztetni, hogy a királykérdéssel ne foglalkozzanak. (HL. HM. eln/a. 1.477/478.) — A tilalmak, figyelmeztetések gyenge hatásfokát bizonyítja többek között az a debreceni körletről szóló jelentés, amely arról adott hírt, hogy a királykérdés a kiadott parancsok ellenére is állásfoglalásra készíti a tisztikart. A jelentés szerint a tisztikar idősebb része Habsburg-párti, a többiek Habsburg-ellenesek, de ezeknek királyjelöltjük nincs (HL. HM. eln/c. 1920. D23. 181—182.).

²² Prónay—Ranzenberger-per. 1931. január 10. 221. o.; lásd még Fáber Rudolf vallomása, uo. 1930. szeptember 25. 65—66. o.

tc. első és második bekezdésére²³ hivatkozva kijelentette: a tc. „... nem jelenti IV. Károly király öfelségének detronizálását — elvileg nem érinti a legitimista álláspontot, de kizár minden olyan törekvést, társulást vagy egyesülést, melynek célja IV. Károly király öfelségének puccs-szerű visszahozása és kizár minden mozgalmat, társulást vagy egyesülést, bármely királyjelölt érdekében.

Megállapítom azt, hogy a (április — S. Z.) 11-én vagy azután letett eskü jogérvényes és feltétlenül kötelező. Aki tehát azt az esküt letette, és ennek ellenére az 1920. I. törvénycikk értelmében a békekötés után alkotmányos úton bekövetkező megoldást be nem várva, IV. Károly király és bármelyik királyjelölt érdekében agitál, toboroz, vagy ily célú tevékenységet fejt ki, a legszigorúbb eljárásra számíthat.

Ezek után különösen hangsúlyozni kívánom, hogy IV. Károly öfelségének visszahívása és visszajövetelének előmozdítása is tekintettel az 1920. I. és II.²⁴ törvénycikkre kizárólag és egyedül alkotmányos módon történhetik, minden egyéb kísérlet tehát puccs — lázadás — a nemzet ellen és ellentétben áll a Főméltóságú Kormányzó Úrnak tett esküvel, amely eskü mindaddig érvényes, amíg az alól a tisztikart fel nem oldják: ez pedig csak akkor fog bekövetkezni, amikor az alkotmányunk értelmében erre hivatott szerv az 1918. november 13-án megszűnt királyi hatalom gyakorlásának mikéntjét véglegesen rendezte.

Végül figyelmeztetem a tisztikart és a hadsereget, hogy a király személye kérdésének megoldása a legkényesebb kérdés: ma, midőn Közép-Európa helyzete chaotikus, a külpolitikai helyzet pillanatnyilag változó a közép-európai erőviszonyok még ki nem alakultak, és a belpolitikai helyzet sem elég szilárd — az 1920. I. és II. törvénycikk erőszakos puccs-szerű megváltoztatása a nemzet bukását és szomszédjaink erélyes katonai fellépését fogja maga után vonni.”²⁵

Sréter rendelkezésére reflektálva Brezeviczy vezérkari főnök — 1920. október 19-i keltezéssel — beadványt juttatott el Horthyhoz. Az okmány betekintést enged abba a zűrzavarba, melyet a hadseregben ez a kérdés váltott ki. Berzeviczy a hadügyminiszter politizálást tiltó kijelentésével kapcsolatban ama nézetének adott hangot, hogy tilalmakkal a kérdést megoldani nem lehet. „Elvileg a legitimizmus elvén állva” szükségesnek látta a kérdés tisztázását magával a volt

²³ Magyar Törvénytár. Budapest, 1921. 3—12. o. — Az I. tc. 1920. február 27-én lépett életbe. A tc. bevezetőjében kimondja: „A nemzetgyűlés, mint a nemzeti szuverenitás törvényes képvisellete, megállapítja, hogy a királyi hatalom gyakorlása 1918. november 13. napján megszűnt. Megállapítja továbbá, hogy Magyarországnak és társországainak a volt osztrák birodalmi tanácsban képviselt királyságokkal és országgal fennállott felbonthatatlan és elválaszthatatlan együtt birtoklása a bekövetkezett események folytán megszűnt. A nemzetgyűlés mindezekből a tényekből folyó következmények megállapítását a békekötés utáni időre tartja fenn.”

²⁴ Uo. 3—14. o.

²⁵ HL. VKF. V. oszt. 1920.; 78701/eln./a. 33. dob.

— A Minisztertanács 1920. szeptember 7-i ülésén jelentette be Sréter, hogy ilyen értelmű parancs kiadására készül. (OL. K. 27. Miniszterelnökségi Levéltár. Min. tan. jegyzőkönyv (továbbiakban OL. K. 27. Mtjvk/68. cs. 1920. szeptember 7.) Sréter elődje, Soós Károly is hasonló szellemben óhajtott eljárni. A Minisztertanács 1920. március 30-i ülésén bejelentette: „Bizalmas titzi parancsot szándékszik kiadni a hadsereg tagjai részére, melyben személyt nem említve és érintve a tiszteknek meghagyja: „hogy a királykérdést ne tárgyalják”. (OL. K. 27. Mtjvk/68. cs. 1920. március 30.)

királlyal, „vajon hajlandó-e ő a magyar trónt, mint nemzeti király elfoglalni?” — természetesen a nemzeti függetlenség teljes elismerése mellett. Szerinte a teendőket Károly válaszából kell függővé tenni. Célszerűnek látta volna, ha a kormány leszögezné ezzel kapcsolatos álláspontját és azt közölné a hadsereggel is.²⁶ Ez utóbbi óhaj nagyon is reális volt, mivel a kormány az egyértelmű állásfoglalástól meglehetősen óvakodott és nyilatkozataiban „a legitimizmus álláspontján állva, de” nemcsak két, hanem több vasat igyekezett tűzben tartani.

Az állásfoglalást tiltó rendelkezéseknek túl sok eredménye nem volt. Bár a Honvédelmi Minisztérium 1920 őszén a helyzet pozitív irányban történt változásáról adott hírt,²⁷ a tisztikar érdeklődése nem csökkent: a trón betöltésére felmerült minden variációnak a tisztek körében is voltak hívei, propagálói. Ha nem is egyenlő súllyal, de többek között állást foglaltak József főherceg, Albrecht, IV. Károly és természetesen Horthy államfőisége mellett.

A József főherceg érdekében folyó szervezkedések szálai a fővezérségig vezettek, amelynek vezetője Vértessy Károly főhadnagy volt, akit ezzel Álgya Papp Sándor vkt. ezredes bízott meg. Ugyancsak Vértessy volt az irányítója a Fejér megyében megindult József-párti mozgalomnak is. Ezt egy, 1920. január 24-ről keltezett, Kozma Miklós-hoz befutott jelentés is tanúsítja. A híradás szerint Vértessy vezetésével Fejér megyében agitáció, aláírásgyűjtés folyik József főherceg királlyá koronázása érdekében. Vértessy „eljárásának igazolására mutatott felső helyről — nem a f. v.-től (fővezérség — S. Z.) kapott megbízást, valamint az előzőleg már József főherceg mellett megnyilatkozottak részére Álgya vkt. ezredestől a köszönő levelet József főherceg nevében.”²⁸ A József főherceg mellett indított kampány irányítója egyébként Friedrich István volt.

Prónay egy ideig Gömbös védencét, Albrechtet támogatta. A Prónay által Albrecht érdekében lefolytatott propagandahadjárat egyik állomása az úgynevezett Albrecht-vacsora volt, amely 1920—21 folyamán (pontos idejét nem ismerjük) a Prónay-zászlóalj hírhedt rezidenciáján, a Nádor-laktanyában zajlott le. Prónay Gyula a vacsoráról úgy nyilatkozott, hogy Albrechtet úgy fogadták, „ahogyan egy főhercegi vendéget illik fogadni”. Kijelentette: „...a vacsorára történt meghívásnak semmiféle politikai indítéka nem volt. Ugyanis Albrecht főherceg abban az időben jött haza Sweizből és meg akarta ismerni az országot s intézményeit.”²⁹ Egy másik résztvevő szerint a főherceget „kitörő lelkesedéssel és nagy tisztelettel fogadták.”³⁰

Legjelentősebb a IV. Károly visszahozatalára irányuló mozgalom

²⁶ OL. K. 589. I—A. A kormányzó iratai.

²⁷ HL. HM. ein/c. 1920. D. 23.247—248. — A budapesti körletparancsnokság 1920. november 29-i jelentése a tisztikar egysége iránt táplált illúzióknak ad hangot: „... a királykérdés a két nagy tábor, a legitimista és antilegitimista nagyarányú szervezkedésében kulminál. Ez dominálja a nemzetgyűlés pártalakítási mozgalmát. A hadsereg és a tisztikar a kérdéstől meglehetősen távol tartja magát és majdnem kivétel nélkül azon az egyedül helyes állásponton van, hogy rendületlenül... az ország kormányzója mögött áll.” (HL. HM. ein/a. 1920. I., 5—6.)

²⁸ OL. K. 427. Kozma Miklós iratai. I. Politikai vonatkozású iratok. 1916—1925. I. cs.

²⁹ Prónay—Ranzenberger-per. 1930. szeptember 23. 19. o.

³⁰ Uo. 34. o. Németh Miklós vallomása.

volt. „A karlisták erősebb szervezkedése... megindult — írta Prónay naplójában —, úgy politikailag, valamint fegyveresen, illetve a hadseregben.”³¹ Az ekkor még egyértelműen antikarlista Prónay — több egybehangzó vallomás alapján — 1920 tavaszán egy, a Vérmezőn tartott beszédében tartalmilag a következőket mondta: „... független Magyarország volt a célom, mindig ezt tartásatok emlékezetetekben, nem akarok osztrák vörös lampaszos generálisokat a nyakatokba engedni és nem akarom, hogy osztrák főhercegek pereputtyaikkal kiszípolyozzák a népet.”³²

Sokak szerint Prónay ennél lényegesen drasztikusabb, mondhatni alpári módon adott hangot Habsburg-ellenes érzelmeinek. Prónaynak a főhercegek iránti gyűlölete, amely azonban csak Horthyval való szembekerüléséig tartott, nem lehetett akadálya az Albrecht főherceg érdekében kifejtett tevékenységének.

Míg Zadravecz a hadseregben a monarchista szellem (helyesebben a legitimista szellem) felszámolására irányuló törekvésekről beszélt, addig a kiszázda királyválasztó Rubinek Gyula a hadsereget vádolta királyhűséggel. A katonaság terrorjával kapcsolatban kijelentette: a visszaélések és kegyetlenkedések oka az, „... hogy a hadsereg és a tisztikar egy része erősen Habsburg-párti és miután a kiszázdapárt határozottan Habsburg-ellenes, ezért fejtenek ki terrort a kiszázdák ellen.”³³

A tisztikarral erősen összefonódott MOVE, ha nem is teljes egészében, de túlnyomó többségében antilegitimista volt.

Az 1920. március 15-i ünnepség előkészítésével kapcsolatban Zadravecz erre utalva a következőket írja: „Gömbös állította össze az ünnepélyt és nekem az ünnepi beszéd témájául a *pragmatica sanctio* felbomlását adta. Szelíd ellenvetésekre ezeket mondta: ne ellenkezz a MOVE szellemével.”³⁴ Az EX-el és MOVE-val kapcsolatban megjegyzi: „elég gyorsan észrevettem, hogy mindkét egyesület erősen Károly király ellenes.”³⁵

Az antilegitimista katonai alakulatok megfigyelés alatt tartották a legitimizmussal gyanúsítható politikusokat és tiszteket. Egy, a Prónay-zászlóaljhoz befutott jelentés például a legitimisták egyik fő központjáról, Székesfehérvárról számolt be. A jelentés — meglehetősen részletekkel — személyekre lebontva elevenítette meg az egyes városokban a katonai alakulatoknál uralkodó hangulatot. A székesfehérvári helyzetet vázoló jelentésben a következőket olvashatjuk: „Fő Karlista Székesfehérváron a körletparancsnok, Manillard tábornok”. Szintén IV. Károly hívei közé sorolható a huszárezred parancsnoka, Abonyi ezredes és Tüköry huszár főhadnagy. (Ez utóbbi Kozma Miklós sógora volt.) A jelentés megjegyzi: „Maga Horthy Pista (a kormányzó bátyja

31 Prónay Pál naplója, I. 412. o.

32 Prónay—Ranzenberger-per, 1931. január 10. 219. o. Ranzenberger Viktor vallomása.

33 OL. K. 27. Mtjvk. 67. cs. 1920. április 30.

34 Zadravecz: I. m. 219. o.

35 Uo. 128. o.

— S. Z.) sem a mi emberünk.”³⁶ Egy másik összefoglaló az Ostenburg-különítmény Szolnokon állomásozó részéről adott hangulatelemzést.³⁷

Az eljövendő, de nem meghatározott időpontban bekövetkező legitimista puccskísérlet kisebb viharrá erősödő előszele volt a Minisztertanács 1920. november 19-i ülésén kirobbant összecsapás, amely Sigray Antalnak nyugat-magyarországi kormánybiztossá és Lehár Antalnak katonai körletparancsnokká való kinevezése körül dült. A kiszagda miniszterek tiltakoztak az esetleges puccskísérlet szempontjából fontos terület legitimista vezetés alá helyezése ellen, de a mérsékelt legitimista miniszterelnök, Teleki Pál, sőt Horthy is Sigray és Lehár személyét tartották e posztok betöltésére a legalkalmasabbnak.³⁸ Horthy állásfoglalásában feltehetően nem kis szerep jutott annak, hogy a kormányzó ellenfeleit, Sigrayt és Lehárt, ezzel akarta magának — korábbi ellentéteiket feledtetve — megnyerni. Egyúttal annak demonstrálását is szolgálta, hogy ő, miként számtalanszor hangoztatta, megfelelő politikai helyzetben nem zárkózik el IV. Károly újbóli trónfoglalása elől. Ezek mellett mind nyilvánvalóbb Károly-ellenességét, a volt királlyal szemben tanúsított kétszínű magatartását, hatalomféltését óhajtotta rózsaszínűbb fénnel megvilágítani.

A királykérdés körüli harc egyre nyíltabbá vált. A hozzávetőleg szilárd antilegitimista alakulatok mellett egységesnek mondható karlista egységek is létrejöttek. Ilyen volt például a második királypuccs idején döntő szerepet játszott Ostenburg-zászlóalj. Prónay így jellemezte az Ostenburg-zászlóalj 1920. végi állapotát: „Az Ostenburg-zászlóaljnál szintén folytak intrikák, miután tisztjei között szintén akadtak olyanok, akik a szabad királyválasztók befolyása alatt állottak, és akik Gömbösök által felpiszkálva az egyetértést a különösen túlnyomó számban levő legitimista tisztek között megzavarta.”³⁹

Az 1921. év húsvétján lezajlott első restaurációs kísérlet az ellentétes csoportok még erőteljesebb szétválásához vezetett, így a karlista és királyválasztó irányzat szembenállása a hadseregben is egyre nagyobb lett. Az exkirály Horthynál tett sikertelen látogatása után — Károly Budapestre való esetleges váratlan visszatérésének megakadályozására — 1921. március 27-én éjjel Prónay biztonsági intézkedéseket rendelt el zászlóaljánál. Az alakulat egyik tisztje, másokkal egybehangzóan, évek múltán így mondta el a történeteket:

„A király szombathelyi látogatása alkalmával én is ki voltam küldve járőrbe. A várban József főherceg palotája előtt állottam két gépfegyverrel. Éjjel két óráig állottam kint, az volt a parancs, ha a király jön, el kell fogni és fel kell koncolni. A parancsot a zászlóalj irodában kaptam.”⁴⁰ Prónay óvatossága nem volt minden alap nélküli. A Szombathelyre visszautazott, de onnét, betegségére hivatkozva mozdulni nem akaró Károly ugyanis — külpolitikai okok mellett — Lehárra és

³⁶ HL. Szegedi vadászzászlóalj 1920. sz. n. 864. fol. 6. dob. — Ugyanitt olvasható a hasonló szellemben készült, Vas megyéről szóló jelentés is.

³⁷ Uo. 703. fol.

³⁸ OL. K. 27. Mtjvk. 68. cs. 1920. november 19.

³⁹ Prónay Pál naplója. I. 373. o.

⁴⁰ Prónay—Ranzenberger-per. 1930. október 14. 100. o. Vén Géza százados vallomása.

tisztikarára támaszkodva halogatta az ország területének elhagyását. Lindley bécsi angol követ Londonba küldött táviratában ekképp számolt be Lehár magatartásáról: „Daily Chronicle angol tudósítója épp most hívott fel telefonon. Elmúlt éjszaka hagyta el Szombathelyt és tegnap hosszú beszélgetést folytatott Lehár tábornokkal. (Lehár ezredes volt, csak a második puccs idején léptette elő IV. Károly tábornokká — S. Z.) Utóbbi azt mondotta, szó sincs arról, hogy a volt uralkodó elhagyja az országot. Magyar hadsereg egységesen mellette áll, noha hűségesküt nem tett. A tábornok nem hiszi, hogy kisanant katonai akcióval való fenyegetését komolyan kell venni. Ők mindenképp figyelmen kívül hagyják.”⁴¹

Az első királypuccs sikertelensége nem zárta le a kérdést, nem tett pontot a pozícióharcra, habár az antikarlista középrétegek, a kormány élére került Bethlen István „jóvoltából” a bel- és külpolitikai erőviszonyok kényszerítő hatására mindinkább hatalmi álmaik feladására kényszerültek.

A középrétegek túlnyomó többségének az államvezetés paradicsomából való kitaszíttatása — a Behlen és Horthy, illetve a legitimista vezetők között 1921 nyarán lefolyt tárgyalások eredményeképp — lehetőséget nyújtott a konzervatív-katolikus-nagybirtokos legitimista vezető csoportoknak a rendszerhez való végleges csatlakozására. Így a második királypuccs már elsősorban a legitimistákhoz tartozó, de társadalmilag inkább a középrétegekhez sorolható csoportok műve volt. Ám az újabb restaurációs kísérlet sem adott lehetőséget annak a folyamatnak a megakadályozására, mely a legitimisták többsége és az uralkodó osztály egyéb csoportjai közötti kompromisszumhoz vezetett. Így ezek a középrétegek rugalmasabb, nagyobb realitásérzékkel rendelkező antikarlista csoportjával együtt vonultak be a hatalom sáncai mögé, szilárdan megvetve lábukat az államvezetés piramisának csúcán.

A harc az első sikertelen restaurációs kísérlet után tovább folytatódott, és a szembenálló felek újabb pozíciók megszerzésére, szervezeteik megerősítésére törekedtek. Így a MOVE révén már kiépült antikarlista nyomozó-hírszerző csoportok mellett megjelentek a legitimisták hasonló szervezetei is,⁴² mint például az Ostenburg-zászlóaljhoz tartozó báró Obstgarten főhadnagy vezette nyomozó szervezet.⁴³ Lépéseket tettek annak érdekében, hogy a katonai rendőrség vezetését

⁴¹ *Karsai Elek*: Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek. Budapest, Tánicsics Könyvkiadó, 1969. 191. o.

⁴² Lásd a 31. jegyzetet. — 1920. március 3-án kelt a MOVE elnökségének alábbi beadványa: „Mint a Magyar Országos Véderő Egyletnek az elnöke, ki kell jelentenem, hogy magam sem tudnám a hírszerző apparátust nélkülözni, mert nem bírnám az egyesületet e nélkül vezetni, különösen most, midőn köztudomású, hogy még felelősségteljes állást betöltő egyének is a hadsereg ellen izgatnak, a hadseregben különféle pártokat kívánnak konstruálni (IV. Károly, József főherceg, Friedrich), s midőn a hadsereg összetételénél fogva (közös, honvéd, szegedi, vörös) még nem mutatja azt a homogenitást, amelyre hadseregünknek szüksége van.” (HL. VKF. I. a. oszt. 1920. 15. dob. MOVE Országos Elnökségének beadványa saját hírszerző hálózatának kiépítése tárgyában. 1920. március 3.)

⁴³ *Prónay Pál* naplója. I. 517. o.; *Gömbös állítólagos levele Bethlennek*. 1921. június 3.; *Az Ember* (Wien), 1921. július 24.

maguknak biztosítsák és több vidéki városban sikerült is a katonai rendőrség élére legitimistákat állítani.⁴⁴

A legitimisták kénytelenek voltak a hadsereg által életbe léptetett cenzúra-rendelet ellen tiltakozni, melynek 7. pontja a levelek királykérdéssel kapcsolatos részleteire vonatkozott.⁴⁵ A karlisták a parlamentben kirohanásokat intéztek a különítményes terrorakciók ellen, melynek visszhangja a Rakovszkynak küldött fenyegető Prónay-level volt: „Nem tűrhetem, nem tűrheti a tisztikar és a zászlóalj legénysége, hogy egy képviselő ilyen súlyos rágalmakat szórjon egy zászlóaljra, mely köztiszteletnek örvend az intranzigens keresztény világban. Egy Héjjas Iván... Francia Kis Mihály... önzetlen hazafiak... ujjukhoz szenny, piszok nem tapad, és nem hiszem, hogy akár a Rakovszky, akár a Beniczky család fel tudna mutatni ősei között ilyen hazafiakat, mert különben nem sülyedtek volna az utódok annyira, az egyik aki rágalmaz, a másik pedig aki ennek örül.” Elvárja, hogy a „zászlóalj meg legyen követve a Ház előtt és a nyilvánosság előtt.”⁴⁶ Beniczkyt Prónayék egyenesen megveretéssel fenyegették.⁴⁷

Alig ültek el az első királypuccs utórezgései, megindultak az újabb restaurációs kísérlet előkészítését célzó szervezkedések. Ezek területileg két városra, Budapestre és Szombathelyre koncentráálódtak. Szombathelyen elsősorban az új puccs katonai előkészítése folyt, Budapesten pedig a katonai és politikai előkészületek jegyében tartották megbeszéléseiket a legitimisták.

A kulisszák mögötti karlista—antikarlista ellentétek a nyugat-magyarországi fegyveres harcok idején, 1921 őszén váltak láthatóbbakká. A legitimista szervezkedésekből világossá válik, hogy az új akcióra való felkészülés vezetői az első puccskísérletben még kevésbé kompromittálódott legitimista közép rétegekből kerültek ki. Sigray, Andrassy, kisebb mértékben Rakovszky és Gratz magatartása a királypuccs előkészítését illetően — az 1921 nyarán a vezető legitimisták és Bethlen, valamint Horthy között lefolyt tárgyalások eredményeképp — meglehetősen passzívnak mondható. A tárgyalásokon a legitimista vezetők a Bethlen által képviselt elvi legitimizmus javára tettek engedményt, természetesen nem önzetlenül, hiszen a közép rétegek túlnyomó részének és a különítményeseknek az államhatalom erősítményéből való kiszorítása ezek után még erőteljesebb lett. E karlista vezetőcsoport szerepvállalása a második királypuccs eseményeiben jórészt a kész helyzetnek és természetesen az újonnan feltámadt reményeknek volt köszönhető.

Az előkészületekben a vezetőszerp a Lehár—Ostenburg képviselte katonai csoport kezébe csúszott át.

Egy április 23-án kelt jelentés arról számolt be Prónaynak, hogy Szombathelyen legitimista szervezkedések céljából „Almássy László birtokos, t. főhadnagy tart. tisztetekt lajstromoz.”⁴⁸ Beniczky Ödön, aki

⁴⁴ Az Ember, 1921. július 24.

⁴⁵ N. N. 1921. május 21. Szülőgyi Lajos felszólalása.

⁴⁶ N. N. 1921. augusztus 2.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Prónay Pál naplója I. 519. o.; Prónay—Ranzenberger-per. Bűnjegyzék. ad. 68/2.

a vezérkar és a budapesti helyőrség tisztjeivel tartotta fenn a kapcsolatot, Panos Alajos vezérkari ezredest kérte fel a vezérkarnál uralkodó hangulat megfigyelésére. Panos a tisztikar hangulatáról pozitív választ adott.⁴⁹ Szintén kedvező tájékoztatást kapott Binder és Say ezredesektől, akiket a budapesti helyőrség állásfoglalásának felderítésével bízott meg.⁵⁰ A kedvező válaszok ellenére a hadsereg állásfoglalását meghatározni azonban nem volt egyszerű feladat. A szilárd nézeteket a kiválás hangulata helyettesítette, a többség várt és igyekezett magát minden lehetőséggel szemben biztosítani. Ezt illusztrálta a Zadravec által megörökített eset is. „A Honvédelmi Minisztériumban szélében mondogatták Böhms ezredes, az elnöki osztály vezetőjének feleletét a miniszterhez. Mondd kérlek — kérdezte a miniszter —, a mai napon sok karlista érzelmű ember van itt a minisztériumban? — Azt kegyelmes uram, csak akkor tudjuk meg igazán, ha a király öfelsége bevonul a várba — volt a kétértelmű, de talpraesett válasz.”⁵¹

Június folyamán Panos Than ezredessel, a kormányzó katonai irodájának főnökével együtt kísérletet tett arra, hogy a „tudvalevőleg antilegitimista férfiakkal” körülvett Horthyt rávegyék: környezetében a karlistákat helyezze előtérbe. Hogy mi módon tették mindezt, arról nem beszéltek. Fokozta a hadsereg bizonytalanságát Horthynak a királykérdésben elfoglalt közismerten kétszínű állásfoglalása, vagy más-ként fogalmazva: jól körülhatárolható állásfoglalásának hiánya. A kormányzó állítólag kijelentette, hogy „minden tiszt gazember, aki nem legitimista, különösen, ha idősebb tiszt” az illető.⁵² Másrészt hamar kétségtelenné lett, hogy a kormányzó a kül- és belpolitikai helyzet kényszerétől, de legalább ily mértékben saját ambícióitól vezetve rövid úton megfeledkezett volt uralkodójának tett esküjéről.

Október elején Lehár kérte Panost, hogy a vezérkari tiszteket kényszerítse elő a király esetleges Budapestre történő bevonulására, IV. Károly ünnepélyes fogadtatására.⁵³ Miután a király októberi hazatérési terve ismertté vált, a tervvel kapcsolatosan Panos megjegyezte: helyesebb lenne a királyt Sopron helyett Budapestre vinni, mert szerinte a vezérkar és a Honvédelmi Minisztérium királypárti.⁵⁴ Ezt a tervet azonban Lehár nem tartotta megfelelőnek. Indítékai között nyilván a féltékenység is szerepet játszott, hiszen ebben az esetben — egy sikeres puccsot feltételezve — rá és csapataira lényegesen kevesebb szükség lett volna. A Honvédelmi Minisztériumra és a vezérkarra vonatkozó információk — amint erről már szó esett — korántsem fedték a valóságot; jórészt illúziókat takartak, de egyszersmind jeleztek: mindkét álláspont képviselői fellelhetők voltak a hadseregben, és reményt adtak arra, hogy egy restaurációs kísérlet esetén a kész helyzet elé állított katonatisztek túl sok akadályt nem gördítenek a trón

⁴⁹ Somogyi István dr.: Hartensteintől—Funchalig. Egy királydráma története hiteles adatok alapján. Budapest, 1936. 84. o. Lorenz József vallomása.

⁵⁰ OL. K. 2. Országgyűlési Levéltár. 494. cs. A. VIII. 3. 1921. december 12. (továbbiakban OL. K. 2. Ogylt.)

⁵¹ Zadravec: I. m. 219. o.

⁵² Somogyi: I. m. 88. o. Panos Alajos vallomása.

⁵³ Uo. 85. o. Panos Alajos vallomása.

⁵⁴ Uo. 80. o. Lorenz vallomása. 98. o. Binder Ferenc vallomása.

után kapaszkodó Károly elé. Horthy pedig esetleg ugyanabba a homályba távozhatott volna, mely nem is oly rég Kenderesen még körülvette, s amelyből jórészt csak a történelem szeszélye folytán emelkedett ki.

A szervezkedések első számú vezető embere katonai vonalon báró Lehár Antal volt. Terveit — a helyzet irreális értékelése alapján — egyrészt az utódállamok legitimista köreinek erejére, a cseh—szlovák és a szerb—horvát ellentétekre, a nagyhatalmak hallgatólagos jóindulatára, másrészt a magyarországi, elsősorban a dunántúli, karlista tömeghangulatra alapozta. Ezeket a politikai terveket, amelyek kissé túlozva rögeszméknek is mondhatók, ama hírek alapján alakította ki, melyek a szerb, horvát, cseh — jórészt az Osztrák—Magyar Monarchia volt tisztjeiből álló — katonai csoportoktól érkeztek és kilátásba helyezték, hogy restauráció esetén lehetőségük lesz az utódállamok esetleges katonai fellépésének megakadályozására.⁵⁵ Legitimista katonai csoportok természetesen voltak az utódállamokban is, terveik keresztülviteléhez szükséges erővel azonban nem rendelkeztek. A nagy tervekben és a megvalósításukhoz szükséges erő hiányában mintha a monarchia politikai örökségének szelleme kísértett volna.

Lehárék 1921 októberére tervezték a puccsot; mivel október végén kellett volna Nyugat-Magyarország katonai kiürítését végrehajtani, ami egyúttal a királyhű csapatok kivonását, tehát a puccs katonai részének összeomlását is magával vonta. Lehár és Ostenburg szervezte meg — a két pilóta, Fekete Őrs Oszkár és Alexai András közreműködésével — a IV. Károlyt hazaszállító repülőgép megvásárlását is.⁵⁶

A katonai kiürítést megelőző sietség érthető, hiszen a puccs előkészítésével kapcsolatban az egyik legnagyobb nehézséget a bázisul szolgáló nyugat-magyarországi területek biztosítása jelentette a karlistáknak. A Burgenlandért folyó felkelőharcok, amelyben mind a szabad királyválasztó (Prónay), mind a legitimista (Lehár—Ostenburg) egységek részt vettek, a közös cél mellett állandó összetűzések forrásai is voltak. A karlisták a terveik megvalósításához szükséges területet igyekeztek megszerezni, az antikarlisták pedig megpróbálták ellenőrzésüket az egész országrészre kiterjeszteni, hogy az újabb restaurációs kísérletnek ezzel elejét vegyék.

A harc egyik jellemző epizódja Lehárnak Prónay által 1921. szeptember közepén⁵⁷ történt letartóztatása volt. Prónay e tettét azzal igyekezett igazolni, hogy Lehár osztrák vagy cseh kém.⁵⁸ Bizonyos azonban, hogy — talán „katonás szükszavúságtól” indítva — nem indokolta meg, vajon mire alapozza ezt az állítását. Az ügy nagy port vert fel. A Sopronban tartózkodó Szövetséges Katonai Bizottság tagjai szerint Lehár letartóztatására annak félreérthetetlen legitimista állásfoglalása miatt került sor. Hegedüs Pál, aki az első restaurációs kísérlet után leváltott Lehár utódjaként szombathelyi körletparancsnok volt,

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo. 64, 67—70, 82. o. *Alexai András* pilóta, *Boroviczeny* és *Lorenz* vallomása.

⁵⁷ N. N. 1921. szeptember 24. *Rakovszky István* felszólalása.

⁵⁸ N.N. 1921. június 11. *Lingauer Albin* felszólalása.

Prónay tettét igazolva a katonai bizottság tagjait arról világosította fel, „... hogy minden politikai pártállású egyén van a felkelők között és így (ti. a legitimista állásfoglalás — S. Z.) nem lehet oka Lehár letartóztatásának.”⁵⁹

A királyválasztók egyik oszlopa, a nyugat-magyarországi felkelők hivatalos vezetője, Gömbös is rendelkezett antilegitimista egységekkel. Jármay alezredes Hegedűshöz küldött jelentése szerint ezek az alakulatok „Moson, Körmend (vagy Ják) és Szt.-Gotthárd tájékán” tartózkodnak, mégpedig „azon célból, hogy azonnal izolálja Nyugat-Magyarországot, ha ott függetlenség (önállóság, vagy autonómia) kiáltása alkalmával a legitimisták jutnának előtérbe s céljaikat akarják megvalósítani. Ezek az Ostenburg-zászlóaljat is szemmel tartják.”⁶⁰

Prónay színeváltozása októberben kezdődött. Prónay, aki zászlóalja éléről történt leváltása miatt a „budapesti rezsimmel összekülönbözött”,⁶¹ felajánlotta szolgálatait Sigraynak. Sigray véleménye, melynek alapján Sopronba hívta Prónayt, a Prónay—Ranzenberger-perben elhangzott vallomások szerint az volt, „... hogy bár ... nem megbízható (ezt Lehár letartóztatása igazolta), mégis jobb ... , ha Sigrayéknál lesz kéznél és nem Budapesten”. A karlisták lépései arra irányultak, hogy az ingat Prónayt szem előtt tartva és eszközként felhasználva a következetesen antikarlista Gömböst félretéessék az útból.⁶² Prónay kikapcsolása nagyjából sikerült, de felhasználására lehetőség nem kínálkozott.

A karlista puccs előkészítésének sikeres állomása volt Lehár és Ostenburg akciója, melyben a Nagymartontól—Kismartonig terjedő, a királynak Magyarországra való repülése céljából fontos területet az Ostenburg-csendőrök ellenőrzése alá helyezték.⁶³ Ugyancsak az előkészületek jegyében folytak október 13-án Lehár és Asbóth között azok a tárgyalások, amelyeken a király és az őt kísérő csapatok szállításához szükséges 3—4 szerelvény összeállításáról beszéltek.⁶⁴

IV. Károly 1921. október 20-án kalandos repülőt után ért földet Dénesfánál és ezzel a második restaurációs kísérlet az előkészítés stádiumából a megvalósítás szakaszába lépett. A másnap Sopronban történtek: az ellenkormány kinevezése, a csapatok felesketése, majd az ünnepélyes eskütelekkel, tábori misékkal, hódoló küldöttségek foga-

⁵⁹ OL. Miniszterelnökségi Levéltár. Nyugat-Magyarországi ügyek. II. cs. *Hegedűs Pál* altábornagy levele Bethlennék. 1921. szeptember 20.

⁶⁰ OL. Nyugat-magyarországi ügyek. II. *Jármay* alezredes jelentése Hegedűsnek. 1921. szeptember 22.

⁶¹ Prónay—Ranzenberger-per. 1931. június 31. *Salm Hermann* vallomása. — *Salm Hermann* az alábbiakat mondotta: „1921 szeptemberében a második királylátogatás előtt egy délelőtti Nyugat-Magyarországon Sigray általam kérére Ostenburgot egy megbeszélésre. E megbeszélésen megjelent Ostenburg s ott Sigray (Sic!) az én jelenlétben felolvasott egy levelet, amelyet Bicskéről a vádlott (Prónay — S. Z.) küldött neki a amelyben vádlott felajánlotta szolgálatait azzal, hogy ő az akkori budapesti rezsimmel összekülönbözött és szeretne Nyugat-Magyarországon Sigraynál szolgálni. Mi ezzel kapcsolatban előadtuk véleményünket, annak alapján válaszolt Sigray a vádlottnak s ezt követően pár nap múlva le is jött a zászlóalj Sopronba. A vélemények lényege, amelynek alapján a vádlott Nyugat-Magyarországra hívatott, az volt, hogy bár a vádlott nem megbízható, mégis jobb, ha nálunk lesz kéznél és nem Budapesten.”

⁶² Prónay—Ranzenberger-per. 82. o. 1930. október 14. *Ostenburg* vallomása. 137. o. 1930. november 15. *Taby Árpád* vallomása.

⁶³ *Prónay Pál* naplója II. 17., 24., 49. o.

⁶⁴ OL. K. 2. Ogyt. 494. cs. XVIII. 3. 3. melléklet.

dásával tarkított csigalassúságú vasúti út eseményei köztudottak. Kevesbé ismert viszont a Panos, Beniczky, Binder stb. részvételével október 21-én Budapesten lefolyt értekezlet, amelynek vezérkérdései a budapesti fegyveres alakulatok megbízhatósága és az esetleg fogantatandó letartóztatások voltak. Binder véleménye szerint a budapesti helyőrség teljesen megbízható és a fővárosban állomásozó 1. és 2. gyalogezred a király bevonulásakor feltétlenül Károly mellé áll. Binder úgy értesült, hogy ellenállást a ludovikások sem fognak tanúsítani. A Vár és a Nádor-laktanya megszállását, az előzetes megbeszélések értelmében a bevonulás után Ostenburg vállalta volna. A letartóztatandók között szerepeltek: Nagy Pál, Sárkány és Than tábornokok, valamint Siménfalvy ezredes nevei. Az értekezleten felvetődött még egy katonatisztekéből álló gárda megszervezésének terve is, amelynek feladata a király őrzése lett volna.⁶⁵ Az események egyik krónikása, Werkmann szerint a helyőrség nagy része királyhű volt. Báró Willerding, a honvédség főparancsnoka, például vonakodott a csapatokat a főváros felé vonuló királyhű egységek ellen vezetni, ezért a már nyugállományú Nagy Pált kellett 22-én délelőtt az ellenállás megszervezésével megbízni.⁶⁶

A „budaörsi csata” lefolyásának, Gömbös szerepének ismertetése a tanulmánynak nem feladata. A karlista csapatok összeomlása, majd a legitimizmus és általában a királykérdés ad acta tétele a bethleni rendszer kiépülésének egyik kellemetlen akadályát takarította el az útból. A legitimistákat ért vereség — illetve az Egységes Párt megteremtésére törekvő bethleni politika következtében a két tábor mérsekeltőbb rétegei között létrejött kompromisszum — végeredményben elősegítette Horthynak és híveinek az államhatalom negyedszázados birtoklását. Az egyértelműen, nyíltan legitimista, vagy szélsőségesen antikarlista tisztaknek a hadseregből történt eltávolításával, a trónkérdés végleges kikapcsolásával az egységes erkölcsi-politikai arcú, a rendszerhez és Horthyhoz feltétlenül hű tisztikar kialakítása felé tették meg az első, igen jelentős lépést.

A trón betöltése körüli nézeteltérések a király nélküli királyság további élete folyamán búvópatakként időnként a felszínre törtek, de a harcok intenzitása, a kérdés jelentősége soha nem érte el az 1919—1921 közötti éveket.

⁶⁵ Somogyi: I. m. 85., 87. o. Lorenz vallomása, 88. o. Panos Alajos vallomása.; OL. K. 2. Ogyt. 494. cs. A. VIII. 3. 1921. december 12. Beniczky Ödön vallomása.

⁶⁶ Werkmann Karl: Der Tote auf Madéira. München, Verlag Kulturpolitik, 1923 281. o.